

ПЕДАГОГІКА І ПСИХОЛОГІЯ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ

УДК 373.3.011.3-051:613.6

ДЕТЕРМІНАНТНІ ЧИННИКИ ВИНИКНЕННЯ СИНДРОМУ «ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ» В УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Наталя Гузь, Володимир Гузь, Світлана Дубяга, Світлана Жейнова

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Анотація:

У статті актуалізовано проблему виникнення й розвитку синдрому професійного вигорання у вчителів. Проаналізовано феномен професійного вигорання як психологічне явище, що негативно впливає на психофізичне здоров'я й ефективність діяльності вчителя початкових класів. Зазначено, що вчителі початкових класів саме та категорія професіоналів, яка найбільш схильна до вигорання внаслідок специфіки професійної діяльності. На підставі теоретичного аналізу підходів до вивчення проблеми професійного вигорання визначено зміст поняття «синдром професійного вигорання вчителя». Розкрито основні теоретико-практичні підходи до вивчення детермінантних чинників синдрому професійного вигорання. Визначено основні чинники, що зумовлюють виникнення синдрому «професійного вигорання» вчителів початкових класів.

Ключові слова:

учитель початкових класів; синдром професійного вигорання; детермінантні чинники.

Аннотация:

Гузь Наталия, Гузь Владимир, Дубяга Светлана, Жейнова Светлана. Детерминантные факторы возникновения синдрома «профессионального выгорания» у учителей начальных классов.

В статье актуализована проблема возникновения и развития синдрома профессионального выгорания у учителей. Проанализированы феномен профессионального выгорания как психологическое явление, негативно влияющее на психофизическое здоровье и эффективность деятельности учителя начальных классов. Отмечено, что учителя начальных классов принадлежат именно к той категории профессионалов, которая наиболее подвержена выгоранию вследствие специфики профессиональной деятельности. На основании теоретического анализа подходов к изучению проблемы профессионального выгорания определено содержание понятия «синдром профессионального выгорания учителя». Раскрыты основные теоретико-практические подходы к изучению детерминантных факторов синдрома профессионального выгорания. Определены основные факторы, обуславливающие возникновение синдрома «профессионального выгорания» у учителей начальных классов.

Ключевые слова:

учитель начальных классов; синдром профессионального выгорания; детерминантные факторы.

Resume:

Huz' Natalia, Huz' Volodymyr, Dubiaha Svitlana, Zheynova Svitlana. The determining factors of the "burnout" syndrome in primary school teachers.

The work highlights the problem of the emergence and development of teachers' professional burnout syndrome. There has been analyzed the phenomenon of professional burnout as a psychological fact that negatively affects psychophysical health and effectiveness of the primary school teacher's activity. It has been noted that primary school teachers belong to a group of professionals that are most susceptible to burnout due to the nature of professional activity. On the basis of theoretical analysis of approaches to the study of the problem of professional burnout the concept of teachers "burnout" syndrome has been defined. The main theoretical and practical approaches to the study of the determining factors of professional burnout syndrome have been revealed. The major factors contributing to the occurrence of the syndrome of "professional burnout" in primary school teachers have been determined.

Key words:

primary school teacher; professional burnout syndrome, determining factors.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства в умовах реформування, модернізації й фундаментального оновлення системи педагогічної освіти висуваються нові, більш складні вимоги до особистості педагога. Сучасний учитель має вдосконалювати й поглиблювати професійні компетенції, розвивати нестандартність і гнучкість мислення, здатність до креативної діяльності, уміння адаптуватися до швидких змін життєвих умов тощо. Цього можна досягти лише за умови високого рівня професійної компетентності, наявності розвинених професійних здібностей. Конкурентоспроможний учитель повинен не тільки вчити, а й формувати різнобічно розвинену особистість, духовну, інтелектуальну,

творчу, адаптовану до сучасних вимог, соціально зрілу, яка успішно засвоює ціннісний нормативний досвід поколінь, виробляючи свій власний досвід діяльності, спілкування.

Ефективність діяльності визначається не тільки професійними знаннями, уміннями й навичками, а й особистісними характеристиками фахівця (рівнем його адаптивності, ставленням до своєї роботи, психологічним станом). Педагогічна діяльність через перенасиченість її стресогенними факторами вимагає від фахівця потужних резервів самовпорядкування й саморегуляції й, за даними соціально-демографічних досліджень, належить до найбільш напружених в емоційному плані видів праці (Л. Даниленко,

Л. Карамушка [13], М. Ковтунович, С. Малих [14] та ін.). Професійне вигорання педагогічного працівника й питання його психологічного здоров'я є актуальною проблемою сучасної педагогічної психології (Н. Голованова [4], Я. Коломінський [8] та ін.), психології професійного здоров'я (Г. Нікіфоров [10] та ін.), психології безпеки (І. Баєва [11] та ін.) тощо.

Дослідники твердять, що професійне вигорання призводить до таких негативних наслідків, як погіршення психічного й фізичного здоров'я, порушення системи міжособистісних стосунків, зниження ефективності професійної діяльності, розвиток негативних настанов щодо колег і учнів тощо (Т. Ронгинська [15], Н. Самоукіна [16], О. Семіздралова [17] та ін.). Недостатній рівень психологічної культури, розвиток комунікативних здібностей і навичок саморегуляції зумовлює той факт, що значна частина педагогів потерпає від наслідків стресу – різноманітних соматичних і нервово-психічних розладів (Л. Карамушка [19], Л. Китаєв-Смик [7], О. Грищук [5] та ін.).

Провідна роль у формуванні особистості належить учителю, і насамперед учителю початкових класів, адже саме він закладає фундаментальні основи духовності, освіченості, культури й життєвого досвіду дитини. Тому на вчителя початкових класів суспільство покладає більше правової й моральної відповідальності, вимагає, щоб він був і компетентним професіоналом, і багатогранною особистістю, а також фізично й психічно здоровою людиною.

Професійна діяльність учителя початкових класів характеризується досить високим рівнем складності, напруженості та інтенсивними міжособистісними відносинами. Саме через велике навантаження, напруженість і стресогенність далеко не кожен учитель може адаптуватися, ефективно втілювати свою професійну діяльність і соціальну роль, втрачає творчий настрій щодо предмета й продукту своєї праці. Як наслідок, підвищується ймовірність розвитку несприятливих психічних станів.

У цьому зв'язку гостро постає питання вивчення феномену професійного вигорання як психологічного явища, що негативно впливає на психофізичне здоров'я та ефективність діяльності вчителя початкових класів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що проблема синдрому «професійного вигорання» знайшла своє відображення в роботах як зарубіжних, так і вітчизняних учених, присвячених змісту й структурі цього синдрому (М. Буриш, Г. Діон, Л. Карамушка, Н. Левицька, Г. Ложкін, М. Лейтер, К. Маслач, С. Максименко, Л. Малець, Е. Махер, В. Орел,

М. Смульсон, Т. Форманюк, Ф. Сторлі, Б. Перлман, Е. Хартман, Р. Шваб, Х. Дж. Фрейденбергер, У. Б. Шуфелі та ін.), аналізу детермінант синдрому «професійного вигорання» (М. Борисова, Т. Зайчикова, Х. Кюйнарпуу, К. Малишева, В. Орел, Т. Форманюк), а також розробці психодіагностичного інструментарію (В. Бойко, Н. Водоп'янова, С. Джексон, К. Маслач, Дж. Грінберг, Т. Ронгинська, А. Рукавишников, А. Серебрякова, О. Старченкова та ін.), пошуку засобів профілактики та корекції зазначеного синдрому (О. Козлова, К. Кондо, Д. Трунов, Х. Фрейденбергер). Особливості професійного стресу й окремі вияви синдрому професійного вигорання в працівників освітніх закладів досліджувались ученими Т. Зайчиковою, Н. Назарук, О. Барановим, В. Зеньковським, Л. Колесниковою, Ю. Львовим, А. Шафрановою.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає в науково теоретичному вивченні проблеми професійного вигорання й виокремленні детермінантних чинників виникнення синдрому «професійного вигорання» у вчителів початкових класів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Професійне вигорання (від англ. «burnout» – «вигорання», використовуються також і поняття «синдром вигорання», «синдром емоційного вигорання») – це реакція організму та психіки людини, яка виникає внаслідок тривалого впливу стресів середньої інтенсивності, що зумовлені її професійною діяльністю і є результатом дії некерованого довготривалого стресу. Водночас, як різновид і передумова професійної деформації особистості [18] – це також психічний стан, який характеризується виникненням відчуття емоційної спустошеності та втоми, спричинених роботою, і поєднує емоційну спустошеність, деперсоналізацію, редукцію або повне нівелювання професійних досягнень [14].

Уперше здійснив опис феномену «burnout» (вигорання) в 1969 році американський психолог Н. Bradley, досліджуючи психологічні проблеми в співробітників виправних програм для соціальної реабілітації повнолітніх молодих людей, які скоїли кримінальні злочини й були зобов'язані проходити такі програми. Проблематику вигорання в 1974 році досліджував Н. Freudenberger, американський психіатр, який працював у системі альтернативної медичної допомоги населенню [6]. Х. Фрейденбергер упровадив термін «staff burn-out» (з англ. – професійне вигорання), який характеризував психологічний стан працівників допоміжних професій після тривалого та інтенсивного контакту з клієнтами (пацієнтами) [6].

Сьогодні науковці здебільшого вважають вигорання результатом впливу комплексу стресогенних факторів [18]. Так, зокрема, В. Бойко розглядає його як напрацьований особистістю механізм психологічного захисту у формі повного або часткового виключення емоцій (зниження їх енергетики), що є реакцією людини на певні психотравмувальні впливи (набутий стереотип емоційної, найчастіше професійної, поведінки) [1].

Н. Булатевич визначає професійне вигорання як психогенний розлад, пов'язаний з професійною дезадаптацією, і особливо, зі стилем поведінки вчителя в навчальному середовищі [2]. В. Орел позначає вигорання як «стан фізичного, емоційного й розумового виснаження, що виявляється в професіях соціальної сфери» [12]. Автор, узагальнюючи огляд багатьох класифікацій, наголошує на індивідуальних і організаційних факторах виникнення вигорання.

Синдром професійного вигорання, на думку Н. Є. Водоп'янової, це «...професійна деструкція особистості, яка виявляється у вигляді стійких психічних переживань, а також у змінах якості, структури й вмісту професійної діяльності...» [3].

Центром наукових досліджень професійного вигорання в Україні (керівник – професор С. Д. Максименко) визначено, що вказане вигорання є «реакцією, що виникає внаслідок тривалих професійних стресів середньої інтенсивності» й водночас підсумком третьої стадії перебігу стресового процесу, для якої характерний стійкий і неконтрольований рівень збудження.

За С. Д. Максименком, до професійного вигорання як наслідку дії некерованого стресу неминуче призводить безперервне або прогресуюче порушення рівноваги в умовах напруженої діяльності [18].

У дослідження професійного вигорання як наукового феномену вагомий внесок здійснив південноамериканський дослідник С. Maslach. Він започаткував практику діагностування цього феномену, визначив основні детермінанти й наслідки, заклав науково-методичні основи запобігання [20]. Учений довів, що вигорання не є питанням слабкості чи поганого ставлення людей до праці. Це проблема соціальної невідповідності між тим, що може дати для праці людина, й тим, що праця вимагає від неї. Чим більшою є ця невідповідність, тим потужніший потенціал імовірного вигорання [20]. Отже, коли вимоги професійного середовища – внутрішні чи зовнішні постійно переважають над психологічними чи матеріальними ресурсами, то в особистості порушується стан рівноваги, що призводить до виникнення професійного вигорання.

Жодна інша професія не ставить таких вимог до людини як педагогічна. Учитель несе відповідальність перед учнями, їхніми батьками, перед самим собою та суспільством. У силу специфіки професійної діяльності вчителя (відповідальність за розвиток молодого покоління, активна міжособистісна взаємодія, підвищена емоційна напруженість, недостатня соціальна оцінка тощо) синдром «професійного вигорання» є дуже поширеним серед учителів. Прояви стресу в роботі вчителя початкової школи різноманітні й численні. Надмірна емоційна напруженість педагогічної праці зумовлена великою кількістю стрес-факторів у роботі вчителя: високий динамізм, брак часу, психологічні й фізичні перевантаження, складність педагогічних ситуацій, що виникають, рольова невизначеність педагогічної праці, емоційна витратність, брак в освітніх установах належних умов для реабілітації, недостатня психологічна компетентність учителів з питань здоров'я, засобів його збереження й відновлення тощо (Л. М. Мітіна [9], І. А. Баєва [11]).

На підставі теоретичного аналізу підходів до вивчення проблеми професійного вигорання синдром «професійного вигорання» вчителя нами було визначено як складне багатоконпонентне, стадіальне, динамічне утворення, довготривала стресова реакція, що виникає внаслідок впливу на особистість монотонних нервово-психічних навантажень у професійній діяльності, що пов'язані з міжособистісним спілкуванням, яке супроводжується емоційною насиченістю й когнітивною складністю, захисною реакцією у формі часткового або повного виключення емоцій у відповідь на психотравмувальні впливи, а також як позитивне (творче «горіння») й негативне (виснаження, дистрес, форма дезадаптації) явище, у процесі розвитку якого відбуваються деструктивні зміни в професійно-особистісному становленні, механізмах саморегуляції й забезпечення працездатності.

Розкриємо основні теоретико-практичні підходи до вивчення детермінантних чинників синдрому професійного вигорання.

Індивідуальний підхід розглядає характеристики особистості, зокрема особливості мотиваційної та емоційної сфер, соціально-демографічні характеристики (вік, рівень освіти, стаж роботи тощо) і особливості особистості (витривалість, локус контролю, стиль подолання фрустраційної ситуації, самооцінка тощо) як чинники вигорання (М. Борисова, Т. Валькова та ін.).

Інтерперсональний підхід розглядає міжособистісні стосунки фахівця з суб'єктами професійної діяльності як основну причину

вигорання (С. Maslach, W. Schaufeli, M. Leiter, В. Бойко, Н. Булатевич та ін.).

Організаційний підхід виділяє детермінантами професійного вигорання певні чинники професійного середовища – особливості організаційної структури, режим діяльності, характер керівництва тощо (Н. Водоп'янова, Ю. Віданова, Е. Hartma та ін.).

W. Schaufeli, С. Maslach і М. Leiter обстоюють такий розподіл детермінант професійного вигорання [20]:

1) невідповідність вимог професійної діяльності індивідуальним ресурсам працівника (завищені вимоги до його особистості, перенавантажений графік праці, брак часу й ресурсів для виконання завдань);

2) невідповідність між прагненням працівника до певної самостійності під час досягнення належного результату праці в умовах неадекватного адміністрування;

3) порушення в організації балансу винагород і докладених зусиль;

4) невідповідність очікувань особистості щодо взаємин з оточенням, колегами, друзями; занадто інтенсивний процес праці, штучна ізоляція співробітників, постійно нерозв'язані конфлікти, брак єдності в колективі, довіри й соціальної підтримки;

5) недостатність контролю за поповненням поточних робочих ресурсів працівників з боку керівництва;

6) наявність конфлікту цінностей.

Вітчизняний дослідник В. Орел вирізнув дві групи чинників, що зумовлюють виникнення професійного вигорання: 1) організаційні, які охоплюють умови професійної діяльності (дефіцит часу, тривалість робочого дня тощо), зміст роботи (інтенсивність професійного спілкування, участь в ухваленні рішень тощо), соціально-психологічні особливості (взаємостосунки в організації, наявність соціальної підтримки) і рольові особливості (рольові конфлікти, рольова амбівалентність тощо); 2) індивідуальні, до яких належать соціально-демографічні (вік, стать, сімейне становище, стаж роботи, соціальне походження та ін.) і особистісні особливості (витривалість, локус контролю, стратегії подолання, самооцінка тощо) [12].

На думку дослідника В. Бойка, чинники професійного вигорання поділяються на два блоки: зовнішні чинники, що характеризують особливості професійної діяльності, і внутрішні, які стосуються індивідуальних характеристик самих професіоналів. До зовнішніх належать: 1) напружена психоемоційна діяльність; 2) дестабілізаційна організація діяльності; 3) підвищена відповідальність за виконання покладених обов'язків; 4) несприятлива

психологічна атмосфера професійної діяльності; 5) психологічно важкий контингент, з яким доводиться спілкуватися під час реалізації діяльності. До внутрішніх чинників належать: 1) схильність до емоційної ригідності; 2) інтенсивне сприйняття й переживання обставин діяльності; 3) слабка мотивація емоційної віддачі в діяльності; 4) моральні дефекти й дезорієнтація особистості [1].

За результатами досліджень, Т. Зайчиковою побудована модель детермінант виникнення синдрому «професійного вигорання» у вчителів, яка охоплює: 1) соціально-економічні детермінанти (економічна нестабільність; складні політичні процеси; інтенсифікація професійної діяльності; соціальний статус професії; рівень соціального захисту; рівень оплати праці у цій галузі тощо); 2) соціально-психологічні детермінанти (бажання працювати в обраній організації чи сфері діяльності; ставлення співробітника до взаємостосунків у колективі; фактори ефективності праці; мотиви праці; конфліктність колективу; задоволеність життєдіяльністю колективу тощо); 3) індивідуально-психологічні детермінанти (особистісні: рівень тривожності, агресивності, фрустрованості, ригідності, рівень суб'єктивного контролю тощо; соціально-демографічні й професійні: вік, стать, стаж професійної діяльності, сімейний статус тощо) [18].

Н. Булатевич визначила дві групи чинників, що спричиняють виникнення професійного вигорання у вчителів – індивідуальні й організаційні. Перші є первинними, тому що охоплюють соціально-демографічні характеристики, особистісні властивості й ступінь сформованості педагогічної майстерності вчителя, другі належать до вторинних, адже діють, переломлюючись крізь формат особистісних чинників, провокують і підсилюють чинники внутрішнього плану [2].

Отже, виходячи з аналізу наукових джерел, визначимо основні детерміновані чинники, що зумовлюють виникнення синдрому «професійного вигорання» вчителів початкових класів: 1) зовнішні (організаційні): хронічно напружена психоемоційна діяльність, постійні суперечності у стратегічному й тактичному керівництві, надмірні вимоги до працівників, брак об'єктивних критеріїв для оцінки результатів праці, неефективна система мотивування й стимулювання персоналу, психологічно важкий контингент учнів, дисбаланс між інтелектуально-енергетичними витратами й морально-матеріальною винагородою, рольові конфлікти; 2) внутрішні (індивідуальні): низька самооцінка, невпевненість у собі, високі вимоги до себе;

неадекватне емоційне реагування в конфліктних ситуаціях, щоденне психічне перевантаження, надмірно інтенсивне сприйняття й переживання подій професійної діяльності, труднощі в професійному спілкуванні, брак навичок управління часом, самовіддана допомога, висока відповідальність за учнів тощо.

Висновки. Зміст і умови професійної діяльності, особливості її об'єкта й організації трудового процесу визначають характер функціонального стану організму людини і, як результат, ефективність та якість її професійної діяльності. Виходячи з реалій сучасного життя, учителі початкових класів – саме та категорія професіоналів, яка найбільш схильна до вигорання внаслідок специфіки професійної діяльності. На виникнення й розвиток у педагога професійного вигорання впливає комплекс детермінант, що пов'язані з особливостями конкретної професійної діяльності особистості та індивідуально-психологічними характеристиками самих професіоналів. Ускладнення змісту й процесу професійної

діяльності вчителя ускладнює функціонування систем управління нею.

Недостатність особистісних ресурсів, психологічної регуляції вчителя, перевищення впливовості й тривалості стресорів можуть спричинити професійне вигорання. Ті педагоги, які мають різноманітні прояви синдрому професійного вигорання, потребують подальшої серйозної та планомірної соціально-психологічної роботи щодо їх запобігання й профілактики, що є необхідним для вдосконалення їх професійної діяльності. Профілактика й мінімізація професійної деформації педагога потребує системного підходу на різних етапах діяльності вчителя.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з більш детальним вивченням проблеми професійного вигорання вчителів початкових класів і експериментальним дослідженням чинників, що впливають на виникнення й поглиблення синдрому «професійного вигорання», а також з аналізом зв'язків між ними.

Список використаних джерел

1. Бойко В. В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других / В. В. Бойко. – М.: Филинь, 1996. – 256 с.
2. Булатевич Н. М. Синдром емоційного вигорання вчителя: дис. канд. психол. наук: 19.00.04 / Булатевич Наталія Миколаївна; Київ. нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. – К., 2004. – 195 с.
3. Водопьянова Н. Е. Технология проведения тренингов по превенции синдрома профессионального выгорания [Электронный ресурс] / Н. Е. Водопьянова, Е. С. Старченкова. – Режим доступа: <http://1-ib.info/index.php?showtopic=143&hl> (03. 11. 2016).
4. Голованова Н. Ф. Общая педагогика / Н. Ф. Голованова. – СПб.: Речь, 2005. – 317 с.
5. Грицук О. В. Збереження професійного здоров'я вчителів як проблема сучасної психології [Електронний ресурс] / О. В. Грицук. – Режим доступу: <http://www.rapdon.org.ua/mod-subjects-viewp age-ageid-75.html> (03. 11. 2016).
6. Жогно Ю. П. Психологічні особливості емоційного вигорання педагогів: дис. канд. психол. наук: 19. 00. 07 / Жогно Юрій Петрович; Південноукраїнський нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. – Одеса, 2009. – 242 с.
7. Китаев-Смык Л. А. Выгорание персонала. Выгорание личности. Выгорание души / Л. А. Китаев-Смык // Вопросы психологии экстремальных ситуаций. – 2007. – № 4. – С. 2–21.
8. Коломинский Я. Л. Психология педагогического взаимодействия // Коломинский Я. Л., Плескачева Н. М., Заяц И. И., Митрахович О. А.; под ред. Я. Л. Коломинского. – СПб.: Речь, 2007. – 240 с.
9. Митина Л. М. Профессиональное развитие и здоровье педагога: проблемы и пути решения / Л. М. Митина // Вестник «Образование России». – 2005. – № 7. – С. 48–60.
10. Никифоров. Г. С. Психология здоровья. Учебник для вузов / Г. С. Никифоров. – СПб.: Питер, 2006. – 607 с.
11. Обеспечение психологической безопасности в образовательном учреждении: практическое руководство / Под ред. И. А. Баевой. – СПб.: Речь, 2006. – 288 с.

References

1. Boiko, V. V. (1996). *Energy of emotions in communication: a view of himself and others*. Moscow: Filin. [in Russian]
2. Bulatevich, N. M. (2004). *A syndrome of a teacher's emotional burnout: thesis for the degree of Candidate of Psychological Sciences: 19.00.04*. Kyiv. [in Ukrainian]
3. Vodopianova, N. Ye., Starchenkova, Ye. S. *The training technique on the prevention of the professional burnout syndrome*. Retrieved from: <http://1-ib.info/index.php?showtopic=143&hl> (03. 11. 2016). [in Russian]
4. Golovanova, N. F. (2005). *General Pedagogy*. SPb: Rech. [in Russian]
5. Hrytsuk, O. V. *Preservation of teachers' professional health as a problem in modern psychology*. Retrieved from: <http://www.rapdon.org.ua/mod-subjects-viewp age-ageid-75.html> (03. 11. 2016). [in Ukrainian]
6. Zhohno, Yu. P. (2009). *Psychological features of teachers' emotional burnout: thesis for the degree of Candidate of Psychological Sciences: 19. 00. 07*. Odesa. [in Ukrainian]
7. Kitaev-Smyk, L. A. (2007). The burnout of personnel. The burnout of personality. The burnout of soul. *Voprosy psikhologii ekstremalnykh situatsii*, 4, 2–21. [in Russian]
8. Kolominskii, Ya. L., Pleskacheva, N. M. et al (2007). *Psychology of pedagogical interaction*. SPb: Rech. [in Russian]
9. Mitina, L. M. (2005). The professional development and health of a teacher: problems and ways to solve. *Vestnik "Obrazovanie Rossii"*, 7, 48–60. [in Russian]
10. Nikiforov, G. S. (2006). *Psychology of health. Textbook for HEI*. SPb: Piter. [in Russian]
11. Baeva, I. A., Ed. (2006). *Providing psychological security in educational institution: practical guidance*. SPb: Rech. [in Russian]
12. Orel, V. Ye. (2001). The phenomenon of "burnout" in foreign psychology: empirical research. *Psikhologicheskii zhurnal*. Vol. 22, 1, 90–101. [in Russian]
13. Danylenko, L., Karamushka, L., eds. (2003). *Educational management: study guide*. Kyiv: Shkilnyi svit. [in Ukrainian]
14. Zinchenko, V. P., Meshcheriakova, B. G., eds. (1999). *Psychological dictionary. 2nd ed*. Moscow:

12. Орел В. Е. Феномен «выгорания» в зарубежной психологии: эмпирические исследования / В. Е. Орел // Психологический журнал. – 2001. – Т. 22. – № 1. – С. 90–101.
13. Освітній менеджмент: навчальний посібник / За ред. Л. Даниленко, Л. Карамушки. – К. : Шкільний світ, 2003. – 400 с.
14. Психологический словарь / под ред. В. П. Зинченко, Б. Г. Мещерякова. – [2-е изд, перераб. и доп.]. – М. : Педагогика-Пресс, 1999. – 440 с.
15. Ронгинская Т. И. Синдром выгорания в социальных профессиях / Т. И. Ронгинская // Психологический журнал. – 2002. – № 3. – С. 85–95.
16. Самоукина Н. В. Психология и педагогика профессиональной деятельности / Н. В. Самоукина. – М. : Ассоциация авторов и издателей «ТАНДЕМ»; Изд-во ЭКМОС, 2000. – 384 с.
17. Семиздралова О. А. Профилактика эмоционального выгорания на ранних этапах профессионализации учителя : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогическая психология» / Семиздралова Ольга Анатольевна. – Москва, 2006. – 19 с.
18. Синдром «професійного вигорання» та професійна кар'єра працівників освітніх організацій: тендерні аспекти: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. та слухачів ін-тів післядипломної освіти / за наук. ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки, Т. В. Зайчикової. – К. : Міленіум, 2004. – 264 с.
19. Технології роботи організаційних психологів: навч. посіб. для студентів вищ. навч. закладів / за наук. ред. Л. М. Карамушки. – К. : Фірма «ІНКОС», 2005. – 366 с.
20. Хайрулін О. М. Психологія професійного вигорання військовослужбовців: монографія / Олег Михайлович Хайрулін; за наук. ред. А. В. Фурмана. – Тернопіль : ТНЕУ, 2015. – 220 с.
- Pedagogika-Press. [in Russian]
15. Ronginskaya, T. I. (2002). The burnout syndrome in social professions. *Psikhologicheskii zhurnal*, 3, 85–95. [in Russian]
16. Samoukina, N. V. (2000). *Psychology and pedagogy of professional activity*. Moscow : "Tandem", EKMOС. [in Russian]
17. Semizdralova, O. A. (2006). *Prevention of emotional burnout at early stages of a teacher's professionalization : abstract of thesis for the degree of Candidate of Psychological Sciences: 19.00.07 "Pedagogical Psychology"*. Moscow. [in Russian]
18. Maksymenko, S. D., Karamushka, L. M., eds. (2004). *The syndrome of "professional burnout" and professional career of employees at educational institutions: tender aspects*. Kyiv : Milenium. [in Ukrainian]
19. Karamushka, L. M., Ed. (2005). *Working technologies of organizational psychologists: study guide for students of HEI*. Kyiv : "INKOS". [in Russian]
20. Khairulin, O. M. (2015). *Psychology of military men's professional burnout: monograph*. Ed. by Furman A. V. Ternopil : TNEU. [in Ukrainian]

Рецензент: Троїцька Т.С. – д.філософ.н., професор

Відомості про авторів:
Гузь Наталія Василівна
 nata.org@mail.ru

Мелітопольський державний педагогічний університет
 імені Богдана Хмельницького,
 вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь,
 Запорізька обл., 72312, Україна

Гузь Володимир Васильович
 Мелітопольський державний педагогічний університет
 імені Богдана Хмельницького,
 вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь,
 Запорізька обл., 72312, Україна

Дубяга Світлана Миколаївна
 svetlana_107@bk.ru
 Мелітопольський державний педагогічний університет
 імені Богдана Хмельницького,
 вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь,
 Запорізька обл., 72312, Україна

Жейнова Світлана Сергіївна
 sveta_dementieva@mail.ru
 Мелітопольський державний педагогічний університет
 імені Богдана Хмельницького,
 вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь,
 Запорізька обл., 72312, Україна

doi: <http://dx.doi.org/10.7905/nvmdpu.v0i17.1601>

Матеріал надійшов до редакції 05. 11. 2016 р.
 Прийнято до друку 02. 12. 2016 р.

Information about the authors:
Huz' Natalia Vasyliivna
 nata.org@mail.ru

Melitopol Bohdan Khmelnytsky
 State Pedagogical University
 20 Hetmans'ka St., Melitopol,
 Zaporizhia region, 72312, Ukraine

Huz' Volodymyr Vasyliiovych
 Melitopol Bohdan Khmelnytsky
 State Pedagogical University
 20 Hetmans'ka St., Melitopol,
 Zaporizhia region, 72312, Ukraine

Dubiaha Svitlana Mykolaivna
 svetlana_107@bk.ru
 Melitopol Bohdan Khmelnytsky
 State Pedagogical University
 20 Hetmans'ka St., Melitopol,
 Zaporizhia region, 72312, Ukraine

Zheynova Svetlana Serhiivna
 sveta_dementieva@mail.ru
 Melitopol Bohdan Khmelnytsky
 State Pedagogical University
 20 Hetmans'ka St., Melitopol,
 Zaporizhia region, 72312, Ukraine

doi: <http://dx.doi.org/10.7905/nvmdpu.v0i17.1601>

Received at the editorial office 05. 11. 2016.
 Accepted for publishing 02. 12. 2016.